

Т. Пастушенко (м. Бровари)

Ідеологія нацизму та правовий статус «остарбайтерів»

У роки Другої світової війни з України до Німеччини було депортовано близько 2,5 млн примусових робітників. Як відомо, правовий статус іноземного робітника в нацистській Німеччині та його становище залежало від національності й відповідно «раси», а також від політичних критеріїв — стосунків Райху з країною, звідки походив іноземний робітник¹. Згідно з расистськими критеріями європейські держави поділялися на «германські» країни Північного Заходу та дружні країни Південного Заходу й Півдня. Польща та Радянський Союз перебували у колоніальному статусі й повинні були поступово заселитися німцями та «германізуватися», а їх населення як «націю слуг» необхідно було використовувати в німецьких інтересах або значно скоротити (кожного десятого винищити) і поступово викоренити. У самому кінці цієї расистської ієрархії стояли євреї, винищення яких представлялося чи не головним політичним завданням націонал-соціалістичного панування у Європі.

Українці з території України, яка до 1939 року не входила до СРСР, незалежно від того, поїхали вони в Райх добровільно чи примусово, підпадали під категорію «остарбайтерів» («східних робітників») або «росіян», як офіційно називали в нацистській Німеччині цивільних робітників з окупованих територій Радянського Союзу..

Перші положення щодо «використання праці “росіян” у Райху» були сформульовані в директиві Г. Герінга від 7 листопада 1941 р.² Універсальний розпорядок життя робітників з Радянського Союзу визначав наказ, який з’явився 20 лютого 1942 р., і був підготовлений спеціальним департаментом іноземців Імперської служби безпеки — РСГА³ (Ausländer-Arbeitskreis beim RSHA). Згідно з цим розпорядженням, «остарбайтерів»

ізолювали і від німецького населення, і від інших іноземних робітників, використовували на виробництві виключно великими групами, утримували в огорожених таборах під охороною, суворо обмежували особисту свободу. Обов'язковим було постійне носіння спеціального розпізнавального знаку «OST» на верхньому одязі. Заборонялося задоволення духовних потреб⁴. У поєднанні з дискримінаційною заробітною платою і важкою некваліфікованою працею, поганим харчуванням та примітивними побутовими умовами, життя «остарбайтера» майже неможливо було відрізнити від становища раба.

Упродовж війни окремі положення правового статусу «східних робітників» під тиском воєнних, політичних та економічних обставин, скарг і протестів самих робітників дещо змінювалися. Вже 9 квітня 1942 р. до розпорядження від 20 лютого 1942 р. було внесено деякі зміни, що послаблювали режим утримання «остарбайтерів»: було збільшено в раціоні норму хліба, дозволено прогулянки за межами табору в певні години (групами, на чолі з німцем), вихід на роботу кількоосібно й навіть індивідуально, відмінено заборону на трудову взаємодію з німецьким населенням, що відкривало шлях до використання «східних робітників» у сільському господарстві. Одночасно значно посилювались покарання — аж до смертної кари за досить незначні провини⁵.

Особливо відчутних змін зазнало законодавство стосовно «східних робітників» після поразки німецької армії під Сталінградом. Розпорядженням ГБА (відомства Генерального уповноваженого з використання праці іноземців) від 13 листопада 1943 р. було дозволено вихід «остарбайтерів» за межі табору, з дозволу керівництва⁶. Деякі укази, наприклад, про порядок нарахування премій, надання робітникам з колишнього СРСР відпусток, можуть викликати хіба що посмішку, і більшість робітників про їх існування навіть не здогадувалися⁷. Остаточні умови працевикористання «остарбайтерів» були змінені у березні 1944 р., коли у питаннях оплати праці, умовах утримання їх офіційно прирівняли до інших іноземних робітників.

Як бачимо, в останні роки війни, соціальні положення для робітників зі Сходу були переглянуті в багатьох пунктах та прирівняні до норм західних робітників, але — переважно на папері. Найбільш дискримінаційні ознаки «остарбайтерів»: нагрудні знаки, спеціальна система покарання, відрахування із заробітної плати, мінімальний харчовий раціон продовжували існувати.

Рішучі нововведення нацистським керівництвом провадилися завжди тільки безпосередньо в сфері працевикористання, юридичні та політичні передумови використання праці «остарбайтерів» навпаки зазнали несуттєвих змін. Таким чином, «східні робітники», які становили найчисель-

нішу групу серед іноземних робітників у Райху, як були з самого початку їх використання найбільш безправними, так і залишилися такими до кінця війни. А покращення їх становища відбувалося переважно під впливом зовнішніх факторів — ускладнення зовнішньополітичного становища Райху та успіхів союзних військ.

Примітки

- ¹ Europa und der «Reichseinsatz»: Ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und KZ-Häftlinge in Deutschland 1938–1945 / Ulrich Herbert (Hg.). — Essen, 1991. — S. 14.
- ² Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Зб. документів і матеріалів. — К., 1963. — С. 50–52.
- ³ Reichssicherheitshauptamt
- ⁴ Ulrich H. Fremdarbeiter: Politik und Praxis des «Ausländer-Einsatzes» in der Kriegswirtschaft des Dritten Reiches. — Bonn, 1999. — S. 179.
- ⁵ *Ebenda.* — S. 194.
- ⁶ ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 4, спр. 311, арк. 336–343.
- ⁷ Там само.

Ю. Смилянская (г. Киев)

Роль нацистской пропаганды в формировании и закреплении антиеврейских стереотипов на территории Украины

Поддерживая точку зрения исследователей, отводящих антиеврейской политике в Украине роль ключевой в процессе перехода к массовому, а затем и к попытке тотального уничтожения европейского еврейства, хотелось бы проанализировать роль оккупационной прессы, как инструмента для осуществления целого ряда мероприятий, связанных с решением разнообразных задач оккупационного режима.

Оккупационная пресса в какой-то мере дает ответы на вопросы:

1. Опираясь на какие конкретные исторические события нацисты могли позволить себе переход к «окончательному решению» именно в СССР?
2. Каким образом «еврейская политика» помогала нацистам в решении текущих задач оккупационного режима?